

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

تحلیل زبان‌شناسی اشعار نادر الهی و رامیز روشن براساس نظریه ارتباطی رومن یاکوبسن

۱- مسروره مختاری ۲- اکبر عطایی

۱- دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه محقق اردبیلی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی گرایش ادبیات تطبیقی، دانشگاه محقق اردبیلی

۱- araz4754@yahoo.com

۲- ilgarnet@gmail.com

چکیده:

رومن یاکوبسن از جمله فرمالیست‌های روسی است که به نقش‌های زبانی و کارکردهای آن از جمله کارکرد عاطفی، کارکرد کوششی، کارکرد ارجاعی، کارکرد فرازبانی و کارکرد هم‌سخنانه و کارکرد زیباشناسانه توجه داشته است. رامیز روشن (آذربایجان) و نادر الهی (ایران) دو شاعر معاصر از دو کشور مختلف، اما با یک زبان مشترک هستند. در پژوهش حاضر، اشعار این دو شاعر از لحاظ زبان شعری با تکیه بر نظریه رومن یاکوبسن مورد تحلیل قرار گرفته است. اشعار این دو شاعر به شیوه تطبیقی مطالعه شده است. حاصل پژوهش نشان می‌دهد که رامیز روشن در دو کارکرد یعنی، کارکرد ارجاعی و کارکرد فرازبانی قدرتی بسیار بالاتر از نادر الهی کسب کرده است و در دو کارکرد دیگر، یعنی کارکرد ادبی و کارکرد ترغیبی شعر نادر الهی مزیت‌های اساسی دارد و در دو مورد دیگر، یعنی کارکرد عاطفی و کارکرد همدلی هر دو شاعر قدرت و توانایی خوبی از خود نشان داده‌اند، به طوری که نمی‌توان در این دو مورد یکی را بر دیگری ارجح دانست و مزیت خاصی ذکر کرد. اشعار هر دو سرشار از عواطف پاک انسانی است و کارکرد عاطفی و نقش همدلی در اشعار هر دو شاعر بسیار پررنگ است؛ به این معنی که شاعران یاد شده از عواطف فردی فراتر رفته و بیان‌کننده عواطف جمعی جامعه بشری هستند.

کلمات کلیدی: رومن یاکوبسن، نادر الهی، رامیز روشن، نظریه ارتباطی، نقش‌های زبان

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۱. مقدمه:

مقایسه آثار دو شاعر یا حتی دو نویسنده نه تنها کار آسانی نیست، بلکه از سخت‌ترین پژوهش‌ها است. شاید مقایسه اثر دو نفر نجار یا دو نفر مکانیک یا هر حرفه دیگر کار آسانی باشد، اما مقایسه دو نفر که با اندیشه و زبان کاردارند، کار بسیار سختی خواهد بود. چگونه می‌توان اندیشه و فکر دو نفر را باهم مقایسه کرد و در عین حال امتیاز هم داد؟ و همین‌طور است مقایسه زبان ادبی و زبان شعری دو شاعر. با همه دشواری‌هایی که در این کار مفروض است، به‌خصوص مقایسه آثار این دو شاعر، یعنی نادر الهی و رامیز روشن سخت‌تر نیز خواهد بود، چراکه تشابهات و تأثیر و تأثرات این دو شاعر نامبرده به قدری زیاد است، که گاهی حتی تشخیص اشعار این دو از هم کار بسیار دشواری به نظر می‌رسد. به‌خصوص طی پانزده سال گذشته که این دو شاعر، دوستی نزدیکی باهم داشته و در حضور هم اشعار خود را قرائت کرده‌اند، تأثیرات فراوانی از یکدیگر پذیرفته و به‌خصوص زبان شعری خود را تا حد امکان به همدیگر نزدیک کرده‌اند.

با توجه به مطالعات انجام‌گرفته در آثار این دو شاعر هم‌عصر، فکر می‌کنم اگر مثلاً شعر: «من سنی یو خودا گوردوم» نادر الهی را که در بخش قبلی بررسی کردیم، وارد مجموعه آثار رامیز روشن بکنیم، کمتر منتقد یا رامیزشناسی می‌تواند در اصالت آن شک کند. تشخیص خواهد داد که شعر از رامیز روشن نیست و از شاعر دیگری در دیوان او وارد شده است. همچنین اگر مثلاً شعر «یاغیش یویور، گون قورودور» رامیز روشن در میان اشعار نادر الهی بیاید، تشخیص آن کار بسیار سختی خواهد بود، اما با همه این نزدیکی‌ها و تشابهات میان آثار این دو شاعر، تفاوت‌هایی نیز می‌توان از جهت سبک و زبان و سوژه پیدا کرد.

شعر معاصر آذربایجان از حیث قالب دارای تنوع بسیاری است؛ بدین معنی که هر جا شاعری دست به ابداع و نوآوری زده در چگونگی روند خود با سنگ‌اندازی‌های سنتی مواجه نشده است (شهبازی، ۱۳۹۳: ۱۵) در صورتی که در شعر فارسی، شاهد مقاومت‌هایی در مقابل قالب‌های جدید و به‌خصوص اشعار نیمایی و شعر نو در قرون معاصر بوده‌ایم.

۲. هدف پژوهش

با توجه به مباحثی که بیان شد، اهداف این تحقیق عبارت‌اند از:

۱. بررسی اشعار نادر الهی و رامیز روشن با تأکید بر نظریه ارتباطی رومن یاکوبسن؛
۲. بررسی تطبیقی اشعار نادر الهی و رامیز روشن و یافتن وجوه افتراق و شباهت‌ها در زبان شعری و شیوه ارتباطی توسط عناصر ارتباطی شش‌گانه زبان.

۳. سوالات پژوهش

۱. وجوه شباهت و وجوه تفاوت و دلایل شباهت و تفاوت‌ها در اشعار نادر الهی و رامیز روشن چیست؟
۲. زبان شعری در اشعار رامیز روشن و نادر الهی چگونه نمود پیدا کرده‌است و دو شاعر نامبرده از کدام شگردهای بیانی بیشتر استفاده کردند؟

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۳. کدامیک از نقش‌های زبانی رومن یا کوبسن در اشعار این دو شاعر برجستگی بیشتری دارد و چرا؟

۴. طبق نظر رومن یا کوبسن، کدامیک از عناصر ارتباطی در اشعار رامیز روشن و نادر الهی نمود بیشتری دارد و چرا؟

۴- مبانی نظری پژوهش :

۴-۱. ادبیات تطبیقی

رابطه بین ملت‌ها و تأثیرپذیری آن‌ها از نظر فرهنگ و ادبیات موضوعی است که برای بسیاری از اندیشمندان و حتی مردم عادی جذاب است و یا شاید به دلیل وجود حس ناسیونالیستی عده‌ای این تأثیرات فرهنگی و ادبی را مایه فخر و مباهات خویش می‌دانند و از این که ملت‌های دیگر وام‌دار ادبیات و هنر آن‌ها هستند، به خود می‌بالند.

اگرچه این تعاملات اغلب به صورت دوسویه و متقابل بوده است، اما در برخی از آثار شاخص این تأثیرپذیری و تأثیرگذاری بیشتر نمود پیدا می‌کند و جای تحقیق و پژوهش در آن‌ها ضروری است.

شاید زمانی که اولین زمزمه‌های ادبیات تطبیقی در فرانسه شکل می‌گرفت، کسی باور نداشت که روزی در دنیا این‌گونه جایگاه خود را در میان پژوهش‌گران ادبی پیدا کند، اما امروزه شاهد هستیم که ادبیات تطبیقی در سراسر دنیا تدریس می‌شود و پژوهش‌های ارزشمندی نیز در این حوزه به وجود آمده است.

در بحث ادبیات تطبیقی تعامل فرهنگی بین ملت‌ها بیشتر مورد توجه قرار می‌گیرد. با وجود اینکه در طول تاریخ تغییرات جغرافیایی مرزها را تغییر داده است و بسیاری از امپراطوری‌ها از هم فروپاشیده و کار را برای محققان ادبیات تطبیقی سخت کرده است، اما باید در نظر داشت که مرزهای فرهنگی و ادبی غیرقابل تغییر هستند و با تغییرات جغرافیایی، شاهد حفظ و حراست از میراث کهن و ادبیات ملی و بومی خویش هستیم

هدف ادبیات تطبیقی بیان مبانی مشترک جریان‌های فکری و هنری ملت‌های مختلف است که ریشه فرهنگ ملل مختلف و سرچشمه اندیشه آن‌ها را روشن و آشکار می‌سازد.

ذهن ناخودآگاه بشر ریشه مشترک دارد که خواسته‌ها و آرمان‌ها و اندیشه‌های خود را به زبان‌های مختلف بازگو کرده است؛ بنابراین بررسی ادبیات بومی و ملی سایر اقوام و قومیت‌های مختلف موجب می‌شود که پیوندهای مختلف فرهنگی، ادبی و هنری ملت‌ها مشخص شود و این مطالعات و بررسی‌ها موجب رشد و بالندگی ادبیات می‌شود.

۴-۲. نقش‌های زبانی از دیدگاه رومن یا کوبسن

نقش‌های زبانی با توجه به عناصر دخیل در ارتباط زبانی از نظر یا کوبسن عبارت‌اند از:

۱. نقش و کارکرد عاطفی: اگر پیام مربوط به فرستنده باشد نقش و کارکرد عاطفی و بیان‌گرانه دارد و به تأثیر گوینده در خصوص موضوع و موقعیتی مربوط است که درباره آن صحبت می‌کند؛ مانند این جمله: «عجب راهی بود، با رفتن تمام نمی‌شد.» و یا نجواها، حسب حال‌ها، اشعار تغزلی.

۲. نقش و کارکرد کوششی: اگر جهت‌گیری پیام مربوط به گیرنده باشد، در این حالت پیام دارای نقش کوششی است در چنین حالتی بیشتر از افعال امری یا ندایی استفاده می‌شود. مثلاً وقتی می‌گوییم: «آماده شو، باید راه بیفتی.»

۳. نقش و کارکرد ارجاعی: اگر ارتباط زبانی معطوف به زمینه‌ی سخن باشد، زبان کارکردی ارجاعی دارد. در این حالت محتوای

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

پیام زبانی مربوط به مسائلی بیرون از نظام زبان است مانند این جمله: «فاصله‌ی اردبیل تا تبریز ۲۲۰ کیلومتر است.» و یا استفاده از زبان برای بحث‌های علمی، این کارکرد یکی از اصلی‌ترین کارکردهای زبان است.

۴. نقش و کارکرد فرازبانی: اگر جهت‌گیری پیام معطوف به کد یا رمزگان‌های ارتباطی باشد. زبان دارای نقش فرازبانی است؛ مثلاً هنگامی که گوینده یا شنونده‌ای برای معنا کردن واژگان از زبان بهره می‌گیرد.

۵. نقش و کارکرد هم‌سخنانه: اگر ارتباط زبانی بر ای ایجاد تماس باشد، کارکرد غالب آن هم‌سخنانه است. در این ارتباط هدف این نیست که اطلاعاتی به مخاطب داده شود، بلکه هدف ایجاد تماس و به جریان انداختن گفت و گو است؛ مانند این جمله: «امروز هوا گرم است.» یا «صبح بخیر»

۶. نقش و کارکرد زیبا شناختی یا هنری: اگر ارتباط زبانی معطوف و مربوط به خود پیام و درنگ در باب آن باشد، در این حالت زبان دارای نقشی زیباشناختی و هنری است.

۵. بررسی زبان شعری نادر الهی و رامیز روشن

۵-۱. مفهوم و محتوا در اشعار نادر الهی

فکر: کلام و زبان سه عامل مهم برای ماندگاری شعر است بحث فکر این است که شاعر حرف‌های بیهوده‌ای نگفته باشد و به قول اخوان ثالث «هیچ همچون پوچ خالی نباشد» و باید پشتوانه فکری و دارای اندیشه باشد.

کلام: اندیشه و تفکر در قالب کلام عرضه می‌شود و در واقع این واژگان، اطناب و آرایه‌های ادبی هستند که باید به نحو احسن و در جای خویش به کار برده شود افسون کلام است که شعر را جان می‌بخشد و آن را بایان و بدیع و تصاویر در هم می‌آمیزد، تا جادوی نهفته در کلام را برای خواننده عیان می‌سازد.

زبان: همان زبان خاص شاعر است که امضای شاعر به شمار می‌آید. زبان در هر ادبیاتی جایگاه خاص خود را دارد. زبان هر شاعری مختص خودش است؛ چراکه با این زبان به راحتی می‌توان تشخیص داد که شعر منتسب به کدام شاعر است و زبان مولانا و حافظ و سعدی هر کدام مختص خود و به راحتی قابل تشخیص است. اشعار نادر الهی هم تفکر، کلام و زبان خاص خود را دارد:

اؤزوم اؤز الیمدن قاچا بیلیمیرم / گویلو قفس - قفس داریخان قوشام / بئر سویود بویوجا اوچا بیلیمیرم (نادر الهی)

در اینجا زبان ساده و روان وجود دارد، اما در عین سادگی تفکری پشت این شعر قرار دارد

وقتی انسان فکر خود را از آسمان به زمین آورد، یعنی اگر از خدا دور شدیم، از انسانیت دور شدیم. (الهی، ۱۳۹۵: ۱۷۳)

انگار که یک رمان را در چند بیت خلاصه کرده است و چگونگی جریان فکری را شاهد هستیم که در شعر معاصر اینگونه تفکر بسیار اندک است.

در این شعر فلسفه‌ای وجود دارد که حکایت از سرگستگی انسان دارد. نگاه نادر به دنیا همان نگاه شاعران کلاسیک مثل خیام و حافظ است و در شاعران معاصر نگاه به دنیا و خواسته‌ها کمتر وجود دارد.

نادر الهی اشعار کلاسیک و مدرن دارد، اما اشعار کلاسیک وی هم مدرن است. اگر غزل سروده است آن را نیز با درون‌مایه شعر مدرن سروده است و نمی‌توان گفت صرفاً در سبک غزل قرن دهم است، غزل‌های نادر تازه است.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۵-۱-۱. زبان شعری نادر

در شعر نادر هیچ سختی وجود ندارد و زبان مردم است و کلمه‌ای نیست که معنی آن مشخص نباشد و داری تکلف باشد. بیر عطیر، بیرجه باخیش، یاز هوسیم وار نیلیم / نانا نرگیز کیمی بیر آز هوسیم وار نیلیم/باخمیرام کی داها تویدا آشیق اویناتمیرلار هله ده سؤز هوسیم، ساز هوسیم وار نیلیم / اول: هیچ تکلفی در این اشعار دیده نمی‌شود و صفا و صمیمیت در آن موج می‌زند. دوم: زبان نادر روان است و حرف‌ها را باهم مانوس است و یکی از جنبه‌های زیبای اشعار اوست که خواننده به صورت روان می‌تواند شعر او را ادا کند.

یارا، گل گل، دیمیم ... هارا گلسین / هارا گلسین کی زینهارا گلسین / بیزه کی عشق بئر گون آغلامادی

آی اونون آغ گونو، قارا گلسین / آی اونون دا منیم کیمی جیگری / گوزلریندن پارا پارا گلسین

۵-۲. رامیز روشن و سبک او

رسول یونان، رامیز روشن را شکارچی رؤیاها معرفی کرده و در مقدمه کتاب «باید در آرام باز کرد و رفت» رامیز روشن را این‌گونه معرفی کرده است: «رامیز روشن یکی از چهره‌های خوش‌نام ادبیات جمهوری آذربایجان است. کارنامه پر بارش که شامل شعر، داستان، فیلم‌نامه، ترانه و ترجمه است نام او را کنار نام شاعران و نویسندگان دیگر این سرزمین پرننگ کرده است، رامیز روشن در ۱۰ دسامبر ۱۹۴۶ در دهکده امیر جان به دنیا آمد. تحصیلات متوسطه خود را در سوراخانی به پایان رساند. در سال ۱۹۹۹ از دانشکده زبان‌شناسی دانشگاه دولتی آذربایجان فارغ‌التحصیل شد و در سال ۱۹۷۸ دوره فیلم‌سازی را در مسکو گذراند. بال‌های پروانه، آسمان‌سنگ را نگه نمی‌دارد، نفس و جایی برویم که خود آنجا نیستیم عناوین برخی از کتاب‌های شعر اوست.

۵-۲-۱. سبک و زبان شعری رامیز روشن

ادیب و دانشمند سرشناس «نظامی جعفراف» در طی مصاحبه‌ای به حضور نایغه‌های در ادبیات آذربایجان اشاره کرده است. نایغه‌هایی که کسی جرأت اعتراف به نبوغ آن‌ها را نداشته است؛ اما خارج از حیطه اعتراف به نبوغ که نسبت به اشخاص و سطح درک هر یک، از نوشته و جهان پیرامون نوشته ممکن است متفاوت باشد؛ مانند خواننده‌ای صادق اعتراف می‌کنم که رامیز روشن، یکی از همان نایغه‌ها است.

بررسی اشعار رامیز روشن هرچند از لحاظ ساختار شاعرانه و نیز زبان‌شناسی می‌تواند موضوع مقالات بسیاری باشد، اما جای تأسف دارد که نظامی جعفراف و نیز بسیاری از ادیبان و علاقه‌مندان به موضوع شناسی و زبان‌شناسی نیز از این موضوع و اشعار غافل بوده‌اند. هرچند اشعار رامیز روشن با درون‌مایه اجتماعی میان شیفتگان ادبیات معاصر توانست جایگاه خود را به اثبات رساند و با اینکه مقالات و سخنرانی‌های متنوعی درباره این اشعار نوشته شده است، اما هنوز در نگاهی نقادانه باید گفت که ادبیات آذربایجان خود را با این «ادبیات تمیز» به «پاکی» رسانیده است.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

آثار رامیز روشن (نثر روان شاعر نیز مانند شعرهایش گواه از در یک نفس نوشته شدن دارد) برای خواننده و مخاطب نشان از یک موهبت الهی دارد. به بیانی دیگر می‌توان گفت که قهرمان یا قهرمانان شعرهای رامیز روشن، نه یک قهرمانان عادی بلکه قهرمانانی از جنس روح و ماورا هستند. شاعر، دنبال قافیه نمی‌رود، مصراع‌ها خود همراه با قافیه، به شکلی که گویی از قبل آماده شده‌اند، روی کاغذ جاری می‌شوند.

"این دنیا باریک درخت / انسان ریشه‌ی هر باری است / دنیا باری روی انسان است / انسان باری روی دنیا است"

پیوستگی کلمات و در جزء نگرانه‌ترین حالت، پیوستگی واجی این شعر به گونه‌ای است که نه در نوشتن و نه خواندن این شعر، شکستی در لحن و موسیقی به وجود نمی‌آید و شعر خیلی سریع، خود و مخاطب خود را به خواسته و هدف شاعر می‌رساند. کلماتی شاعر، مانند قهرمانان، تمام جنگ‌های بین کلمات را غالب می‌آیند و به این شکل است که با فراخ خیال می‌توان گفت که نه شاعر دنبال حرف می‌دود و نه حرف به دنبال جایی برای ایفای نقش خود می‌گردد. همه چیز منظم است و دقیقاً در همان جایی ست که باید می‌بود. پیراهن کلمات رامیز روشن همیشه زیباست و در هر بدنی برازندگی خود را داراست.

۶. بررسی کارکردهای شش‌گانه زبان در شعر رامیز روشن و نادر الهی

۶-۱. کارکرد عاطفی

در بخش‌های قبلی گفته شد: اگر جهت‌گیری پیام به سمت خود نویسنده یا گوینده باشد، سخن حاصل از آن، کارکرد عاطفی خواهد داشت. به‌عنوان مثال سخنان تغزلی، حسب حال‌ها، نخواستار تنهایی شاعران و نویسندگان را می‌توان در حوزه این کارکرد جای داد

با توجه به تعریفی که از نقش یا کارکرد عاطفی در نظریه‌های «رومن یاکوبسن» آمده است، بیشتر اشعار شاعران را می‌توان در این حوزه جای داد، اما نباید فراموش کرد که بسیاری از این آثار در عین دارا بودن نقش عاطفی از سایر کارکردها نیز خالی نخواهد بود؛ بنابراین اغلب مثال‌هایی که برای نقش عاطفی ذکر خواهد شد، ممکن است نقش ادبی، ترغیبی، همدلانه و حتی ارجاعی نیز داشته باشند، اما مهم آن است که نقش عاطفی کلام نسبت با سایر نقش‌ها نمود و ظهور بیشتری داشته باشند.

نمونه‌هایی از دو شاعر مورد بحث در ذیل ذکر می‌شوند که نقش عاطفی آن‌ها نسبت به سایر نقش‌ها شش‌گانه برتر و واضح‌تر است:

نمونه‌های از رامیز روشن:

بو نه تهر داریخمادی / آخی پئله کیم داریخیر / جیبیم ده الیم داریخیر / آغزیمدا دیلیم داریخیر

(روشن، ۱۳۹۵: ۳۰۳)

ترجمه شعر:

«این چگونه دل تنگی‌ای است؟ / چه کسی چنین دلتنگ شده است؟ / دستهایم در جیبم دلتنگ هستند / زبانم در دهانم دلتنگ است

.....

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

این قطعه شعر با نام «داریخیر» یکی از زیباترین و پراحساس‌ترین شعرهای رامیز روشن است که کارکرد عاطفی به وضوح در آن موج می‌زند. اگرچه شاعر زبان حال خود را بیان می‌کند، اما در عین حال به یکی از مهم‌ترین مشکلات بشر امروزی اشاره دارد. «داریخماق» در معنای «بی‌قراری»، «دل‌تنگی»، «بی‌تابی» از مشکلات اساسی امروز بشر است.

نمونه‌ای از نادر الهی

سسیم گرایلی دی گویوم شیکسته دی نازلیم /علاج نه دیرکی یارام اوسته اوسته دی نازلیم

بو نرگیزیم بو بنوشم، بو حسرتیم ... بودا من /قایت گوزوم قولاغیم، یولدا سسده دی نازلیم

آنم باهار آیاق اوسته نامازقیلا بیلیمیر

ترجمه:

نازنینم صدایم قالبی از شعر و قلبم شکسته است /نازنینم برای این زخم‌های روی هم نشسته چه علاجی داری

این نرگس، این بنفشه، این حسرت و این هم من /برگرد که چشم‌ها و گوش‌هایم همیشه به راه هستند.

مادرم بهار نمی‌تواند ایستاده نماز بخواند

«گرایلی» یکی از قالب‌های قدیمی شعر ترکی و «شکسته» یکی از آهنگ‌های مقام ترکی است.

این غزل از نادر الهی که کلمه «نازلیم» را ردیف قرار داده و حسرت و دل‌تنگی خود را به ردیف نازلیم خطاب می‌کند، اگرچه مشحون از کارکردهای ادبی است، اما کارکرد و نقش عاطفی برجسته‌تر از سایر کارکردها است و طبق نظر رومن یاکوبسن کارکرد عاطفی زبان بیشتر دیده می‌شود. در تحلیل جزء جزء این غزل خواهیم دید که اگرچه شعر علاوه بر کارکرد ادبی کارکردها ترغیبی و حتی همدلی هم دارد، اما آنچه برجسته‌تر و کارآمدتر از سایر کارکردها است، همانا کارکرد عاطفی شعر است.

۷. مقایسه آثار رامیز روشن و نادر الهی با توجه به کارکردهای شش‌گانه زبان طبق نظریه رومن یاکوبسن

اگر بخواهیم نظریه معروف شش کارکرد زبانی رومن یاکوبسن را اصل قرار داده و با توجه به این نظریه مقایسه‌ای انجام دهیم که به صورت مختصر قابل‌ارائه باشد، چنین نتیجه‌ای حاصل خواهد شد:

با توجه به دو کارکرد ارجاعی و فرازبانی آثار را می‌توان نسبت به آثار نادر الهی برتری دارد، به تعبیری دیگر رامیز روشن از این دو کارکرد، بیشتر استفاده کرده است. بارها اشاره کرده‌ام که رامیز روشن مطالعات عمیقی در فلسفه معاصر غرب داشته، سناریونویس موفق است و با توجه به اینکه با چند زبان آشنایی دارد، به راحتی می‌تواند به منابع غربی دسترسی مستقیم داشته باشد. با توجه به این سه امتیاز، رامیز روشن قدرت سوژه‌یابی و چانه‌زنی زیادی نسبت به نادر الهی خواهد داشت. اشعار بلند و پوماهای رامیز روشن خود دلیلی بر این ادعا است. تنوع سوژه‌ها و محتواهای عمیق فلسفی رامیز روشن را در کمتر شاعری می‌توان سراغ گرفت. همین امر باعث شده است که رامیز روشن صاحب بیشترین آثار باشد، به طوری که حجم نوشته‌های ایشان در شعر و نثر به هزاران صفحه می‌رسد.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۷-۱. بررسی و مقایسه شعر رامیز روشن و نادر الهی از نظر کارکرد ترغیبی

پیش از این نیز اشاره شد که در نظر رومن یاکوبسن: «مشکل بتوان پیامی کلامی پیدا کرد که فقط یک کارکرد واحد داشته باشد، گوناگون بودن کارکردهای یک پیام در این نیست که یکی از این چند کارکرد، نقش انحصاری در آن پیام داشته باشد، بلکه در این است که ترتیب سلسله مراتب این کارکردها متفاوت باشد. اگرچه پیامها بیشتر کارکرد به اصطلاح ارجاعی «صریح» و «ادراکی» دارند؛ با این حال زبان شناس تیزبین باید توجه داشته باشد که کارکردهای دیگر نیز نقشی تسهیل کننده در این قبیل پیامها دارند.» (راجر، ۱۳۸۶: ۷۳)

با توجه به این نظریه رومن یاکوبسن، اغلب پیامها به خصوص در شعر کارکردهای مختلفی خواهند داشت، بنابراین اگرچه در این قسمت به کارکرد ترغیبی خواهیم پرداخت، اما در واقع به کارکردهای دیگر نیز اشاراتی خواهد شد.

طبق نظر یاکوبسن، هنگامی که جهت گیری پیام به سوی مخاطب باشد، نقش ترغیبی زبان غالب و برجسته خواهد بود، به زبانی دیگر می توان گفت، وقتی ارتباط پیام برگیرنده (مخاطب) متمرکز باشد، کارکرد ترغیبی برتری خواهد یافت.

جملات امری، ندایی و دعایی از بارزترین نموده های زبانی این کارکرد به شمار می آیند، اما در کنار این جملات، بسیاری از جملات خبری که به قصد ترغیب و تهییج مخاطب بیان می شوند، نقش ترغیبی دارند. این کارکرد زبان در بحث تبلیغات نیز نقش مهمی دارند.

تحلیل قطعه شعری از رامیز روشن با تمرکز بر کارکرد ترغیبی پیام:

قطعه شعر: «گوی اوزو داش ساخلاماز» که عنوان یکی از کتابهای رامیز روشن نیز هست. شعر در قالب سربست (آزاد) خطاب به پسری خیالی و با کارکرد ترغیبی و در پنج بند جدا از هم سروده شده است.

دوروب گوی اوزونه داش آتان اوغلان/ گوی اوزو داش ساخلاماز/ اوغول بئله باش ساخلاماز، آتام بالاسی

کیم قیرخیب باشینی، /سالیب بو کوکه؟/ شالوارین پئنجه بین، اوزوندن یئکه

باخیرسان گوی اوزو گوزوندن یئکه/ دوروب گوی اوزونه داش آتان اوغلان. (روشن، ۱۳۹۷: ۵۶)

همچنان که در سطور بالا ذکر شد، بارزترین نمود زبانی کارکرد ترغیبی یا نقش ترغیبی زبان، استفاده از جملات امری و ندایی و دعایی است. بند اول این قطعه همچنان که می بینیم با منادا قرار دادن، پسری خیالی شروع می شود، البته بعضی نشانه هایی از کارکرد «فرازبانی» نیز در شعر دیده می شود، مانند: «شالوارین - پئنجه بین اوزوندن یئکه» یا «کیم قیرخیب باشینی» که در مفهوم کنایی نقش فرازبانی هم دارند، یعنی وضعیت ظاهری جوانان امروزی را با جملات کنایی نشان می دهد، اما همچنان که در آغاز این بحث گفته شد، کارکرد یا نقش ترغیبی واضح تر و با نمود بیشتری در متن دیده می شود، بر این اساس، بهتر آن است که کارکرد یا نقش ترغیبی این متن بیشتر مورد نظر قرار گیرد.

در بند دوم نیز خطاب شاعر به طور مستقیم با همان فرد خیالی است که در این بند همراه با کارکرد ترغیبی متن، کارکرد ادبی آن نیز قابل بحث است.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

هله کی باشینا - گۆزونه قییماز / آتدیغین داشلاری ساخلار گۆی اوزو

رامیز روشن در این بند زمینه‌چینی می‌کند تا برای بیان حرف اصلی در بندهای بند، آماده شود، خواننده برای شنیدن ادامه سخنان شاعر کاملاً ترغیب می‌شود. از نظر ادبی نیز با یک شخصیت بخشی زیبا صفحه آسمان مانند انسانی تصویر شده است که سنگ‌های پرتاب شده را در دستش گرفته و منتظر می‌ماند تا فرصت مناسب فرا برسد.

۷-۱-۲. نمونه‌ای از شعر نادر الهی با کارکرد ترغیبی زبان

مقایسه کوتاه میان شعر نادر الهی و رامیز روشن بیانگر این امر است که شعر رامیز روشن مشحون از اندیشه‌های فلسفی در زندگی انسان است و شعر نادر الهی بیشتر به مسائل اجتماعی روز می‌پردازد. در شعر رامیز روشن اندیشه‌های فلسفی همراه با پیچیدگی‌های مخصوص فلسفی و در مقابل شعر نادر همراه با زیبایی‌ها و آرایه‌های ادبی است که این امر نیز پیچیدگی ویژه‌ای به شعر می‌بخشد و اگرچه زبان هر دو شاعر، زبانی ساده و خالی و عاری از تکلفات و تصنعات است، ولی بیان مسائل فلسفی در شعر رامیز روشن و توجه به آرایه‌های ادبی در شعر نادر الهی پیچیدگی‌های و سختی‌های مخصوص خود را دارد. در خواندن شعر نادر الهی خواننده‌ای که اطلاع کافی از صنایع و فنون ادبی و بلاغی نداشته باشد، در درک کامل این اشعار دچار سختی‌هایی خواهد شد، اما همچنان که اشاره شد کاربرد این صنایع ادبی و بلاغی هرگز شعر او را به تکلف و تصنع دچار نساخته است، این صنایع همواره به صورت طبیعی و به زیباترین شکل ممکن به کار رفته‌اند.

اریشته کسمه یادا، یوخ اؤز اووماجین قارداش

دویورما اؤزگه‌نی، آز چوخ وار اؤز آجین قارداش

دویورمور اؤز ائلینی لاپ عبث یانیب یاخیلیر

سنین اوره‌ک اوجاغیندا سینه ساجین قارداش

(الهی، ۱۳۹۵: ۵۵)

ترجمه:

خودت که برای خوردن بلغور هم نداری، برای بیگانه رشته درست نکن

خودت که این همه آدم گرسنه اطرافت هست، بیگانه‌ها را سیر نکن، برادر!

برادر من! این تابه‌ای را که بر روی اجاق سینه‌ات گذاشته‌ای

قبیله خودت را که بی‌جهت در حال سوختن است سیر نمی‌کند

این مضمون از مضامین مورد علاقه نادر الهی است، چندین بار، حتی به زبان طنز نیز این موضوع را مطرح کرده است که وقتی خودمان وضع خوبی نداریم، نباید این همه بذل و بخشش و ریخت‌وپاش داشته باشیم، به عبارتی نادر می‌گوید: «چراغی که به خانه رواست به مسجد حرام است».

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۸. مقایسه شعر رامیز روشن و نادر الهی از نظر کارکرد ترغیبی زبان

هر دو نفر یعنی هم رامیز روشن و هم نادر الهی در سرودن این نوع شعر با کارکرد ترغیبی، جزء موفق‌ترین سرایندهگان عصر حاضر بوده‌اند و می‌توان ادعا کرد که درصد بالایی از اشعار هر دو در همین کارکرد هستند و نقش ترغیبی دارند و مشابهت‌های فراوانی میان اشعار این دو یافت می‌شود، که می‌توان به‌عنوان مثال به خطاب قرار دادن هر دو اشاره کرد، رامیز با عبارت «آتام بالاسی» و نادر با عبارت «قارداش» که هر دو یک معنی دارند. همچنین استفاده از کلمات و واژه‌های در شرف فراموش شدن، در آثار هر دو درصد چشمگیری دارند و مهم‌تر از همه صمیمیت زبانی و بیانی و بدون تکلف حرف زدندان خیلی به هم نزدیک است، اما به هر صورت تفاوت‌هایی هم میانشان اشعار این دو پیدا می‌شود. یکی از مهم‌ترین تفاوت‌ها میان آثار این دو زمانی به چشم می‌خورد که می‌فهمیم، اولی یعنی رامیز روشن با همین کلمات زبان‌باز کرده، با همین کلمات و عبارات بزرگ شده و درس خوانده و به عبارتی کلی‌تر و عام‌تر با این واژه‌ها و عبارات زندگی کرده است. و بدین جهت هیچ پروایی در به کار بردن این واژه‌ها ندارد، کلمات و عبارات در زبان او بسیار طبیعی و صمیمی و ساده و روان و بدون هیچ شیله - پيله‌ای به کار می‌رود.

۸-۱. مقایسه کارکرد ادبی در شعر رامیز روشن و نادر الهی

بدون شک نمی‌توان شعری پیدا کرد که کارکرد و نقش ادبی در زبان نداشته باشد؛ اگر چنین نوشته‌ای هم پیدا شود، اطلاق نظم به آن صحیح‌تر خواهد بود، چراکه ادبیت زبان بیشتر از هر نوشته دیگری در شعر نمود می‌یابد و شعر خود یک مقوله ادبی است و نمی‌تواند بدون کارکرد ادبی باشد.

در مقایسه اشعار تمامی شاعران می‌بینیم که بعضی از آن‌ها به ادبیت شعر بیشتر اهمیت داده و از انواع آرایه‌ها و صنایع ادبی و بلاغی در شعر خود استفاده کرده، زیبایی مخصوصی به شعر خود داده‌اند. ناگفته نماند بعضی از شاعران در این مقوله بسیار موفق بوده‌اند، در ادبیات فارسی می‌توان حافظ و سعدی و نظامی و حتی صائب تبریزی و بیدل دهلوی را نمونه‌ای از این نوع شعرا به حساب آورد. البته بعضی از شاعران نیز در کاربرد این صنایع ادبی دچار تکلفات و تصنع‌های بی‌مورد شده، ارزش سخن خود را پایین آورده‌اند.

درباره بحث اصلی این نوشته، یعنی مقایسه کارکرد ادبی شعر رامیز روشن و نادر الهی، همچنان که در قسمت‌های قبلی نیز اشاره شد، نادر الهی در توجه به ادبیت شعر و استفاده از صنایع و آرایه‌های ادبی و بلاغی یکی از موفق‌ترین شاعران زبان ترکی بوده است. توجه به صنایع ادبی در شعر نادر الهی به اندازه توجه به فلسفه در شعر رامیز روشن کرد و ظهور یافته است. یعنی به همان اندازه که رامیز روشن در شعر خود به فلسفه و هستی‌شناسی توجه دارد، نادر الهی به آراستگی‌های بلاغی توجه می‌کند و از این جهت شعر نادر الهی بسیار زیباتر و کامل‌تر از شعر رامیز روشن به نظر می‌آید. در شعر نادر الهی مثال‌های بسیار زیادی پیدا می‌شود که مشحون از آرایه‌ها و زیبایی‌های سحرانگیز ادبی هستند و هر خواننده‌ای را در این زیبایی‌های بلاغی درگیر می‌کند، اما رامیز روشن نیز اگرچه بیشتر به محتوا و درون‌مایه توجه دارد، اما موارد زیبایی‌شناسی و توجه به علوم بلاغی نیز به حد کافی در شعر او یافت می‌شود. کندوکاوی که در این مدت نسبت به شعر رامیز روشن انجام داده‌ام، به نتیجه مشخصی دست‌یافته‌ام. دو مورد کارکرد ادبی و زیبایی‌شناسی در شعر رامیز روشن بیشتر از سایر موارد مربوط به زیبایی‌شناسی به چشم می‌خورد:

اول آشنایی‌زدایی و دوم تشخیص یا شخصیت‌بخشی. البته رامیز روشن توانسته است این دو مورد را به طرز عجیبی در کمک هم قرار دهد، یعنی اغلب تشخیص‌ها در شعر او همراه با آشنایی‌زدایی است. موارد دیگر زیبایی‌شناسی مانند تشبیه، استعاره، مجاز، کنایه،

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

ایهام، مراعات‌النظیر نیز در شعر او به وفور پیدا می‌شوند، اما اغلب آن‌ها ساخته خود رامیز روشن نیستند و قبل از او بارها و بارها در شعر دیگر شاعران به کار رفته‌اند

۸-۱-۱. کارکرد ادبی در اشعار نادر الهی

در قسمت‌های پیشین نیز بارها اشاره شد که شاخص‌ترین ویژگی شعر نادر الهی، همانا کارکرد ادبی آن است. اگر شعر رامیز روشن از جهت افکار و اندیشه‌های فلسفی در محتوای آن، برتری می‌یابد، در مقابل شعر نادر الهی از جهت آرایه‌های ادبی و بلاغی جایگاه برتری می‌یابد. نادر الهی به این جنبه شعر، یعنی کارکرد ادبی و بلاغی آن توجه ویژه‌ای دارد، کمتر بیت و یا حتی مصرعی در میان اشعار او یافت می‌شود که خالی از این جنبه هنری باشد. با همه فراوانی نکات ادبی که در شعر او به چشم می‌خورد، شاعر همواره از تکلف و تصنع در به کار بردن این نکات بلاغی دوری کرده و اجازه نداده است شعرش از صمیمی و سادگی فاصله بگیرد.

قطعه شعری از نادر الهی در قالب گزلی با کارکرد ادبی:

ترجمه شعر:

لحظه‌ای در چشمانش بهار خنده زد

افسوس که عمر بهارمن کوتاه است

مانند سنگی بر پنجره صبرم برخورد می‌کند

نگاه کودکانه، دخترک دوست داشتی‌ام (نادر، ۱۳۹۵: ۱۳۲)

۸-۱-۲. کارکرد همدلی در شعر رامیز روشن و نادر الهی

«یاکوبسن» کارکرد همدلی زبان را چنین تعریف و تبیین می‌کند: «هرگاه جهت‌گیری پیام به سمت تماس (مجرای ارتباطی) معطوف شود، کارکرد همدلانه تحقق می‌یابد. به‌طور کلی باید گفت، هدف از ایجاد ارتباط در این کارکرد، برقراری، تداوم، یا قطع ارتباط است.» (۱) (خطیب ۱۳۹۲: ۲۰۲)

نیاز به توضیح بیشتر نیست که این کارکرد زبان به‌خصوص در نثر و نوشته‌های داستانی بیشتر کاربرد دارد و توجه به این کارکرد در زبان شعر بسیار اندک خواهد بود، اما در هر صورت، هم در آثار رامیز روشن و هم در اشعار نادر الهی می‌توان چنین کارکردهای زبانی پیدا کرد.

شعر «آدیم» از رامیز روشن

بیرگون اولار/کتجدیبین - کتجمه‌دیبین/بوتون یوللار سیخیلار/بیغیلار بئر آددیما/الین ده آیغین دا/چیینین ده، کوره‌یین ده/بئینین ده - اوره‌یین ده

(روشن، ۱۳۹۷: ۴۸)

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

این قطعه شعر بلند نمونه بسیار خوبی برای نشان دادن کارکرد همدلی زبان است. رامیز روشن در این شعر زبان حال خود را با یک نفر همراه و هم‌نشین خیالی در میان می‌گذارد و از مسائلی حرف می‌زند که درد مشترک همه انسان‌ها است، شاعر کوتاهی عمر انسان را بهانه‌ای قرار داده است تا به همدلی با مخاطب خیالی بپردازد و تجربه خود را از زندگی به زبان زیبای شعر با او در میان بگذارد.

رامیز روشن در میان آثار خود، از این نوع شعر با کارکرد همدلانه فراوان دارد، همچنان که بارها و بارها اشاره شد، رامیز روشن یک فیلسوف شاعر است و نگاه خاصی به جهان و آفرینش دارد که اغلب این دیدگاه خود را با کارکرد همدلی بیان کرده است و اگر بخواهیم امتیاز بدهیم، قوی‌ترین اشعار رامیز روشن در این نوع کارکرد سروده شده است. اشعاری که خواندن آن‌ها هر خواننده‌ای را به تأمل و تفکر وامی‌دارد و شاید دیدگاه جدیدی به خواننده می‌دهد، تا نگاه خود را به جهان اطراف خود تغییر دهد.

۸-۱-۳. کارکرد همدلی در شعر نادر الهی

نادر الهی قطعه شعری در قالب گرایلی با نام «بالتا قارداش» دارد که می‌تواند نمونه خوبی، برای کارکرد یا نقش همدلی زبان باشد. در این گرایلی «بالتا» به صورت استعاری به جای انسان ستمکار و ترسناک تصویر و مورد خطاب شاعر واقع شده است. به نظر می‌رسد در این گونه موارد مخاطب استعاری، می‌تواند بهتر از مخاطب واقعی در سخن شاعر جای بگیرد و شاعر بدون هیچ پروا و نگرانی سخنان خود را با این شخصیت استعاری در میان بگذارد. پیدا شدن استعاره و کنایه و گاهی مجازی به همین خاطر بوده است که شاعر یا نویسنده بتواند به راحتی با این شیء بی‌جان حرف بزند و هنر خود را در زبان استعاری بیان کند.

شعر:

سلام بالتا قارداش، یئنه‌ده نه وار؟/دومانا دوشوبسن، یول ایتیریبسن؟/اینانا بیلیمیرم دؤرد یان داش دووار/مئشه یوخوموزا نئجه گیریبسن؟

۸-۱-۴. کارکرد فرازبانی در شعر رامیز روشن و نادر الهی

طبق نظریه «رومن یاکوبسن» اگر جهت‌گیری کلام به سوی رمز باشد، کارکرد فرازبانی پیدا می‌کند. در این کارکرد زبان، واژه‌های مورد استفاده در گفتار توضیح داده می‌شود و به قول یاکوبسن، گوینده و مخاطب بر سر استفاده از رمز به توافق می‌رسند. در واقع سازه مرکزی این کارکرد زبان رمز است. الخطیب: ۱۳۹۰: ۲۰۸

رمز در حوزه‌های مختلف زبانی و ادبی می‌تواند کاربرد داشته باشد. یعنی رمز هم در ادبیات کاربرد دارد هم در زبان. مهم‌ترین نماد رمزهایی که در ادبیات، به خصوص بلاغت کاربرد دارند، عبارت‌اند از (رمز، نماد، استعاره). این کارکرد را از این جهت فرازبانی نامیده‌اند که از استعدادهای نهفته زبان استفاده می‌کنند.

۸-۱-۵. کارکرد فرازبانی در شعر نادر الهی

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

اگرچه در میان شاعران معاصر آذربایجان، نادر الهی به ساده‌گویی معروف است و همواره سعی کرده صورت ساده و عمومی‌تر کلمات را به کار ببرد، اما این سادگی زبان هرگز باعث نشده که از پتانسیل فرازبانی استفاده نکرده باشد و در مواقع مقتضی از کارکرد فرازبانی سخن نیز به نحو احسن استفاده کرده است، مثلاً به چهار مصرع زیر دقت کنیم:

بو یؤلا گئتمه‌دی او یؤل وئرمه‌دی/آخیر ایکی قارداش آل – اله قاخدی/بیری گؤزون یومدو بئر گؤرمه‌دی/یادلار گوله – گوله
قیراخدان باخدی

(الهی، ۱۳۹۵: ۱۴۴)

ترجمه شعر:

«یکی لجاجت کرد و دیگری راه نیامد، تا اینکه دو برادر به جنگ و دعوا برخاستند، یکی از آن دو چشمانش را بست و دیگری چیزی را ندید (نهمید) بیگانه‌ها با خنده نگاه‌شان کردند.»

این قطعه شعر طولانی که با جنگ و دعوی دو برادر شروع می‌شود و در نهایت به این امر منجر می‌شود که هر کدام برای خود حد و مرزی مشخص کنند و به برادری و شراکت پایان دهند و این پایان برادری موجب فلاکت و بدبختی هر دو طرف می‌شود. این گرایلی که از معدود اشعار طولانی نادر الهی است در پانزده بند به اتمام می‌رسد و خواننده در مصراع‌های پایانی متوجه می‌شود که منظور از دو برادر، مناطق آذربایجان در دو سوی رود ارس و منظور از برادر سوم جدایی استان اردبیل از آذربایجان شرقی است. شاعر در این قطعه نسبتاً طولانی دو سرزمین را به صورت نمادین و با استفاده از کارکرد فرازبانی مانند دو برادر تصویر کرده است و شعر را با چنان مهارتی پیش می‌برد که با وجود چندین قرینه کمتر کسی می‌تواند به جنبه نمادین «برادران» توجه کند. در واقع استفاده از نقش فرازبانی سخن، زمانی زیبا و هنرمندانه خواهد بود که شاعر یا نویسنده خود سازنده و مخترع این نمادها باشد و استفاده از نمادها و استعاره‌های مبتذل و با کارکرد چندین صدساله چندان چهره هنری نخواهد داشت.

۸-۱-۶. نقش یا کاربرد ارجاعی در اشعار رامیز روشن و نادر الهی

در نظر یاکوبسن، هرگاه جهت‌گیری پیام به سوی زمینه باشد، کارکرد ارجاعی در متن برتری خواهد یافت. در این کارکرد زبانی، عامل موضوع بر دیگر عوامل ارتباط زبانی ارجح است. معمولاً جملات ساده خبری که به سوی مدلول خاصی میل دارند از کارکرد ارجاعی زبان استفاده می‌کنند. این کارکرد بیشتر «صریح» و «ادراکی» هستند. نباید فراموش کرد که کارکردهای دیگر نیز نقش تسهیل‌کننده در این قبیل پیام‌ها دارند. با توجه به تعریفی که از کارکرد ارجاعی زبان ارائه می‌شود، بیشترین قسمت متن به این کارکرد مربوط خواهد بود. به عبارت دیگر کمتر متنی - نظم یا نثر - می‌توان پیدا کرد که توجه با زمینه و خود موضوع نداشته باشد؛ یعنی در تمام متون کمابیش کارکرد ارجاعی زبان ملموس و قابل دسترس خواهد بود. به خصوص در آثار رامیز روشن که حضور مسائل و موضوعات مربوط به فلسفه و جهان‌بینی بارزتر است، نقش ارجاعی بیشتر مشاهده می‌شود:

«بئر آز اوزون چکدی عؤمروم دئیه سن» /دئیه سن دوستلاردا داریخدی بئر آز /منی بئدیرتمکدن یورولدو دونیا
(روشن، ۱۳۹۷: ۴۳)

ترجمه شعر:

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

انگار عمر من کمی طول کشید / انگار دوستان هم از دستم خسته شدند / دنیا از طعام دادن به من خسته شد

نانش خسته شد، آبش خسته شد

این قطعه شعر کمی طولانی است، اما نیازی به ذکر تمام این قطعه شعر احساس نمی‌شود، بقیه نیز مانند همین بند اول و با همین موضوع و مضمون پیش می‌رود. همچنان که در توضیحات کارکرد ارجاعی گفته شد، بیشترین توجه شاعر به خود متن است. «خستگی» و «پیری» سوژه اصلی این شعر است و از آغاز تا انتها همین موضوع را با زبان و لحنی دیگر بیان می‌کند. در هر مصراع خستگی یکی از پدیده را آفرینش را بیان می‌کند، گویا همه آفرینش از دست آدم پیر خسته می‌شوند و به نوعی می‌خواهند این آدم را از خود دور کنند. تا جایی که خود انسان نیز ناخواسته به چنان بیماری که نامش «خستگی» است، دچار می‌شود. وقتی انسان احساس می‌کند، همه دور و اطرافش از دست او خسته شده و به ستوه آمده‌اند، خواه ناخواه خودش نیز به چنان خستگی و ستوهی مبتلا می‌شود. در واقع رامیز روشن در این قطعه شعر از اول تا آخر جهت‌گیری پیام خود را روی همین مسئله «خستگی» و «پیری» متمرکز می‌کند و با جملات خبری پی‌درپی موضوع یا سوژه خود را توضیح می‌دهد و تبیین می‌کند.

۸-۱-۷. کارکرد یا نقش ارجاعی در شعر نادر الهی

در قسمت‌های قبلی نتیجه‌گیری شد که شعر نادر الهی بیشتر شعر عاطفی و ادبی است؛ یعنی این دو کارکرد در اشعار او بیشتر از چهار کارکرد دیگر به کار برده شده است. کمتر شعری از نادر الهی می‌توان یافت که نسبت به کارکرد عاطفی کارکرد ادبی در آن بی‌توجه بود. او در انتخاب واژگان و هم‌نشینی کلمات در کنار هم و جانشینی الفاظ استعداد بی‌نظیری دارد و یکی از دلایل مهم زیبایی شعر نادر الهی توجه زیرکانه و هوشمندانه شاعر نسبت گزینش کلمات و هم‌نشینی آن‌ها در کنار هم است. در مقابل این ادعا باید گفت، در شعر نادر الهی توجه به کارکرد ارجاعی پیام نسبت به سایر کارکردها بسیار کم دیده می‌شود، اما این گونه هم نیست که در مقابل آن زیبایی‌ها و عواطف جاری در شعر، به طور کلی از نقش ارجاعی خالی باشد.

در شعری بانام «اثل جانا گلنده» کارکرد ارجاعی پیام به‌وضوح در مرکز توجه شاعر قرار گرفته است:

اثل جانا گلنده، اثل اوساناندا

شیر کیمی غئیرته گلن اوّلمه سین

حق یولوندا اوّلن ابدی یاشار

آی گوّروم بو یولدا اوّلن اوّلمه سین

.....

(الهی، ۱۳۹۵: ۸۵)

بدون شک می‌توان ادعا کرد که نقش ارجاعی پیام در این قطعه نسبت به سایر نقش‌ها بیشتر به چشم می‌خورد، یک سوژه انسانی و البته تکراری که در آثار اغلب شعرا و نویسندگان دیده می‌شود، «وابستگی به ریشه و اصل» شاعر در این قطعه شعر وابستگی به اصل و وابستگی به ایل و قبیله را به‌عنوان محور اصلی بحث قرار داده و از اول تا آخر شعر همین موضوع را مدنظر خود قرار داده است. با

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

اندکی دقت در این سه بند شعر می‌بینیم که کلمه «ایل» به‌عنوان محور اصلی بحث هفت بار تکرار شده است و البته کلماتی نیز در محور هم‌نشینی با کلمه «ایل» بار معنایی کلمه را بیش‌ازپیش نشان داده است. کلماتی مانند «شیر»، «غیرت»، «حق یولو»، «یاد» (بیگانه)، «دوز چورک»، «دوست»، «دشمن»، «گل»، «گلوله» توانسته‌اند شاعر را در بیان هدف خود یاری کنند.

۹. نتیجه گیری

اگر بخواهیم نظریه معروف شش کارکرد زبانی رومن یا کوبسن را اصل قرار دهیم و با توجه به این نظریه اشعار این دو شاعر را باهم مقایسه کنیم، که به‌صورت مختصر قابل ارائه باشد، چنین نتیجه‌ای حاصل خواهد شد:

با توجه به دو کارکرد ارجاعی و فرازبانی آثار رامیز روشن نسبت به آثار نادر الهی برتری دارد، به تعبیری دیگر رامیز روشن از این دو کارکرد، بیشتر استفاده کرده است

از دو جهت شعر نادر الهی نسبت به شعر رامیز روشن برتری دارد:

۱۰. کارکرد ادبی ۲. کارکرد ترغیبی

زیبایی‌های موجود در شعر نادر الهی از جمله: ایهام، استعاره مصرحه و استعاره مکنیه، کنایه‌ها، تشخیص، آشنایی‌زدایی و تشبیهات فشرده یا مجمل و واج‌آرایی (نغمه حروف را امروزه در آثار کمتر شاعری می‌توان سراغ گرفت. گذشته از این آرایه‌های رایج ادبی که کمابیش در اشعار هر شاعری به چشم می‌خورد، نادر الهی در گزینش کلمات و واژه‌ها و هم‌نشینی آن‌ها ذوق و استعداد خاصی دارد که به آثار او جلوه و جلای ویژه‌ای می‌بخشد.

در آغاز این بحث گفتیم که شعر نادر الهی از دو جهت: ۱. ادبی؛ ۲. ترغیبی، وجه خاصی دارد و بیشتر اشعار او دارای این دو کاربرد هستند. در این مقال لازم است اشاراتی به کارکردهای ترغیبی شعر نادر الهی داشته باشیم

در تعریف «کارکرد ترغیبی» قبلاً گفته بودیم: «هنگامی که جهت‌گیری پیام به سمت مخاطب باشد، نقش ترغیبی زبان غالب است.» به عبارت دیگر می‌توان گفت وقتی که ارتباط بر گیرنده (مخاطب) متمرکز باشد، کارکرد ترغیبی برتری خواهد یافت و گفتیم که جملات امری، ندایی و دعایی از بارزترین نمود زبانی این کارکرد به شمار می‌آیند.

با توجه به این تعاریف می‌توان گفت که در کنار کارکرد ادبی در شعر نادر الهی، کارکرد ترغیبی نیز برتری محسوسی نسبت به سایر کارکردها دارد.

شعر نادر الهی هیجان‌انگیز است، حتی می‌توان گفت از هیجان‌انگیزترین اشعار ترکی در عصر حاضر است. اغلب شعرها او هدف‌دار است. او نمی‌خواهد مثل بعضی از شاعران فقط ادای تکلیف کرده باشد و طبق برنامه خاصی روزانه تعداد مشخصی شعر تولید کند. نادر الهی در غزل زیبایی مانیفست شاعری خود را به زبانی شاعرانه و بسیار صریح بیان می‌کند:

بولودام، آما آغلاغان دئیلم اوره‌بیم دولماسا یاغان دئیلم

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

بئر حلال نطفه‌م اولماسا سوژدن بئر غزل کؤرپه‌سین دوغان دئییلیم

شعر! آلا گوژ مارال سن آرخابین اول دؤشترین دولماسا ساغان دئییلیم

بئر بولاق نغمه، بئر بولاق شعرم یعنی کی بؤش جیغان – ویغان دئییلیم

این غزل هفت بیت است که سه بیت دیگر را به خاطر اعراض از تطویل ذکر نمی‌کنم، اما در همین چهار بیت شاعر هدف و مانیفیسست خود از شاعری را بیان می‌کند. فکر می‌کنم به ترجمه و توضیح بیشتر نیاز نیست، شاعر با صراحت می‌گوید تا زمانی که سوژه مناسبی در ذهنم جا خوش نکرده و آن سوژه به شعری کامل و تأثیرگذار تبدیل نشده است، دست به قلم نخواهم برد.

منابع :

- الخطیب، حسام. (۱۳۹۰). مترجم لاله آتشی نویسنده، موضوع پژوهش‌ها/پ پژوهش‌های تطبیقی، ویژه‌نامه نامه فرهنگستان (ادبیات تطبیقی)، سال دوم پاییز و زمستان، شماره ۴.
- الهی، نادر، (۱۳۹۵) بوقفسده اوچدوبلکه، تهران ، انتشارات آواز
- روشن،رامیز(۱۳۸۶). گوی اوزو داش ساخلاماز ،، تهران :یاشماق درگسی
- روشن،رامیز. (۱۳۹۶). یاواش یاواش سودیم سنی، تبریز : نشر اختر
- روشن،رامیز. (۱۳۹۰). باید در را آرام باز کرد و رفت،ترجمه رسول یونان ، تهران : نشر افکار
- راجر،فالر. (۱۳۸۶). ترجمه خوزان، مریم و پاینده،زبان‌شناسی و نقد ادبی، تهران: انتشارات نشرنی.
- شهبازی،همت. (۱۳۸۳). نقد شعر معاصر آذربایجان ،چاپ دوم، تبریز : نشر اختر